TEKÂSÛR

﴿١٠٢﴾ سُورَةُ التَّكَاثُرِ

Tekâsür sûresi, buna Ashab arasında Makbüre sûresi denildiği dahi merviydir. Meşhudu, Mekkîdir. Maamafih ıhtilâf da edilmiştir. Ebu Hayyan: cemîi müfessirîn kavlince Mekkîdir, Buharî Medenî demiştir, diyor. Suyutî de: eşheri Mekkîdir, muhtar olan Medenîdir, demiş. Âlûsî de Mekkî olduğunu alelıtlak zikrettikten sonra Ebu hayyanın kavlini ve Süyutînin atîde nakledeceğimiz eshabı nüzul miyanında medeniyyeti andıran İbni ebî hâtim rivayetiyle muhtarına istidlâlini nakledip «medenî olduğuna edillenin kuvvetinden dolayı ba'zı ecille hakk olan budur dedi diye bir tercih kaydeylemiştir. Lâkin mekkiyyeti eşher denildikten sonra ona karşı âhâd ile istidlâlin kuvveti garîb olur.

Âyetleri - Bilitfak sekizdir.

Fasılası - ر ٠ ن ٠ م harfleridir.

Bu Sûre, Karia üzerine bir nasîhat ve inzardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿٢﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٣﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ﴿﴾

Sh:»6040

﴿٦﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٨﴾ ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴿﴾

Meali Şerifi

Oyaladı o çokluk kuruntusu sizleri 1 Ta.. ziyaret edişinize kadar kabirleri 2 Öyle değil, ilerde bileceksiniz

3 Sonra öyle değil, ilerde bileceksiniz 4 Öyle değil, ilmelyakîn bilseniz 5 Kasem olsun o Cahimi çaresiz göreceksiniz 6 Sonra kasem olsun onu çaresiz aynelyakîn göreceksiniz 7 Sonra kasem olsun o gün o naîmden muhakkak sorulacaksınız 8

1. ﴿اَلْهٰيكُمُ﴾ İl'ha etti sizleri -ELHA, lehivden if'aldir. « واو » râbiaten vakı' olduğu için, yaye kalb edildiğinden elif yadan mübeddel olarak yazılır. Eğlence demek olan lehvin aslı gaflet olduğundan ilha, eğlemek, boş birşey ile iğfal ve işgal eyliyerek oyalamak, işinden alıkoymakdır. ﴿التَّكَاثُرُ﴾

TEKÂSÜR -Çokluk kurumu, gururu, iddiası. Kesretten tefâul. Biz çoğuz, hayır biz çoğuz diye yekdiğeriyle çokluk yarışı, çokluk gösterişi etmek, çokluk sevdası veya çokluk izharı ile kurumlanmak, tefahur eylemektir ki ehli Dünyanın umumiyyetle kapılıp aldandığı bir gurur haletidir. Neyin çokluğu ve neden alıkoyduğu zâhiren tasrih olunmıyarak ilhâ ve tekâsür mutlak zikredilmiştir. Zîra makamın ıktizasına göre zihin, muhtemil olan her şey'e zâhib olabilmek itibariyle ıtlâkın bir belâgati şamilesi vardır. Bununla beraber manen takyîde delâlet eder karînede yok değildir.

EVVELÂ: İlha, oyalamak, iştiğal edilmesi lâzım gelen hakikî maksaddan ve mühim olan iş ve vazîfeden eğleyip

Sh:»6041

alıkoymak demek olduğu ve bundan evvelki Surede karia ve mîzan zikredilmiş bulunduğu gibi bundan sonra da kabirler zikrolunacağı cihetle ilha, gerek vacib ve gerek mendub olan vezaîf ve a'malden, İnsanın hakikaten işine yarar mâya'nisi, maksudu olması lâzım gelen: zikir, ma'rifet, tefekür, tedebbür, şükür, tâat ve ıbadet gibi umurı mühimmeden alıkoymak, tekâsür de buna mukabil Âhırette işe yaramıyacak, o karia günü ameller tartılırken mîzanda ağır basmayacak, o narı hamiyeden korumıyacak ve binaenaleyh fânî Dünyada insanı aldatıp Âhırete yalnız hisab, hüsran, azâb bırakacak olan gurur meta'ı şeylerin çokluğiyle tefahür demek olacağı anlaşılır ki sureî Hadiddeki «

اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ

» âyeti mantuku demektir. Netekim Buharîde ibni abbasdan «mal ve evlâdda tekâsür» denilmiştir.

SANİYEN « اَلتَّكَاثُرُ » de « ال » ahd için olarak sebebi nüzuldeki ma'naya işaret olur. Bunda ise bir kaç rivayet vardır. Bir çok müfessirînin zikrettiklerine göre Benî abdi menaf ile Benî sehm, hangimiz daha çoğuz diye tefâhur edilmişlerdi. Abdi menaf oğulları çok geldi, bunun üzerine Benî sehm, bizi dediler: cahiliyyede bağıy, helâk etti, haydin hem sağ olanlarımızı hem ölmüş bulunanlarımızı sayışalım!, bunda da Sehmoğulları çok geldi, bu Sure bunun üzerine nâzil oldu, bazı rivayette de kabirlere kadar gittiler اهـ.

İbni ebi hatimin ebi büreydeden bir tahrîcine göre de: Ensar kabîlelerinden Benî hâris ve Benî hars tefahur ve tekâsür etmişler, bir taraf «bizde fülân ve fülân gibiler var» demiş, diğerleri de öyle demişler, böyle dirileriyle tefahur ettikten sonra haydin kabirlere gidelim demişler, varmışlar, bir taraf kabirlere işaret ederek sizde fülân ve fülân gibiler varmı? demiş, diğerleri de o suretle mukabele etmişlerdi « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ » bunun üzerine nâzil oldu, demiştir. Bu iki rivayete göre demek sebebi nüzul: ölülerle dahî iftihar edecek derecede aded ile tekâsürdür. Bu ma'nada olan tekâsürler de delâleten

Sh:»6042

buna ilhak edilmek lâzım gelir. Ancak evvelkinde bilfi'il kabirlere kadar gidilmemiş, sade kabirlerde

bulunan ölülerin nam ve adedi anılarak tefahur olunmuştur. Diğerinde ise bilfı'il kabirlere kadar da gidilmiştir. Bir de Ensar Medînede olduğu için bununla Surenin Medenî olduğuna da istidlâl edilmiştir. Evvelki ise meşhuru vechile Mekkî olduğunu gösterir.

Bunlardan başka, İbni Cerir ve Âlûsînin kaydettiği vechile buhâri, Übeyy ibni Kâ'b radıyallahü anhten tahric eylemişlerdir: demiştirki: biz şu « لَوْ اَنَّ لِابْنِ اٰدَمَ وَادِيْيْنِ مِنْ مَالٍ لَتَمَنّٰى وَادِيًا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ اٰدَمَ اِلَّا التُّرَابُ ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ تَابَ » yanî Âdem oğlunun iki vadî malı olsa üçüncü bir vadî daha temennî ederdi, âdem oğlunun karnını ancak toprak doldurur, sonra Allah tevbe eden kabul ile nazar buyurur» kelâmını Kur'ândan görürdük « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ اِلٰى اٰخِرِهَا » nâzil oldu اهـ. Tirmizî ve ibni Cerir Abdullah ibni Şihhirden tahric eylemişlerdir ki: müşarünileyh Peygamber sallallahü aleyhi vesellem hazretlerinin huzuruna varmış Resulullah « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ » okuyormuş, buyurmuş: « يَقُولُ ابْنُ اٰدَمَ مَالِى مَالِى وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ اِلَّا مَا تَصَدَّقْتَ فَاَمْضَيْتَ اَوْ اَكَلْتَ فَاَفْنَيْتَ اَوْ لَبِسْتَ فَاَبْلَيْتَ » yanî Âdem oğlu malım malım der, halbuki malından sana ancak tesadduk edip geçirdiğin, yâhud yeyip tükettiğin, yâhud giyip

çürüttüğünden başka ne var? Tirmizî bu hadîs hasendir, sahihtir der, ibni cerir de derki: Resulullahın « اَلْهٰيكُمُ » okuyup da akıbinde öyle buyurması tekasürün mal tekâsürü olduğunu iş'ar eder. İşte bu rivayetlerden dolayı müfessirînin bir kısmı evvelki rivayetlere nazaran bu tekâsürden murad aded çokluğiyle tefahur olduğuna kail olmuşlar, bir kısmı da sonraki rivayete nazaran mal tekâsürü olduğuna kail olmuşlardır. Evvelkiler sebebi nüzul olmakta zâhir olduğu gibi sonrakide Resulullahdan varid olan sahih bir tefsir olduğu cihetle Buharînin de işaret ettiği vechile ikisini de cem'etmek âyetin ıtlâkına daha muvafık ve evvelâ beyan olunan iyzaha ve sureî Hadid âyetine de mutabıktır. Şu halde bundan

Sh:»6043

alelumum her şeyde çokluk yarışının mezmum olması lâzım gelmez, çokluğiyle iftihar edilecek şeyler de vardır. Râzî de derki: âyet, tekâsür ve tefahurun mezmum olduğuna delâlet ediyor. Akıl da saadâti hakikiyye de tekâsür ve tefahurun gayri mezmum olduğuna delâlet eder. Hazreti Abbasın sikayet elinde olmasiyle tefahuru üzerine Hazreti Aliy: ben kılıcımla küfrün hortumunu kestim, küfür, müsle, yani burunu kulağı kesik oldu da siz müsliman oldunuz demişti, bu onların gücüne gitmişti, bunun üzerine surei tevbede

«

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَآجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ

» âyeti nâzil oldu diye varid olan rivayet de bu cümledendir. « وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ » âyetinin tefsirinde de insanın başkaları tarafından kendisine iktida olunacağını zannettiği takdirde tâat ve mehasini ahlâk ile tahdîsi ni'met olmak üzere iftihar etmesi câiz olduğuna dair söz geçmiştir. Binaenaleyh sabit olurki: mezmum olan mutlak tekâsür memduh ve mahmuddur. Ve hayratın aslı odur. Onun için « التَّكَاثُرُ » deki « الف لام » istiğrak için değil, ahdi sâbık içindirki o da Dünya lezâiz ve alâikıyle tekâsürdür. Çünkü Allaha tâat ve ubudiyyetten alıkoyan odur. Bu cihet akıllarda mukarrer ve edyanda müttefekunaleyh olduğu cihetle tekâsür üzerine harfı ta'rif idhali güzel olmuştur اهـ. Biz de şunu ilâve edelim ki: hayratta müsabeka, yarış yalnız câiz olmakla kalmaz aynî zamanda « سَابِقُوٓا » emirlerile memurünbih olduğunda da şübhe yoktur « فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ », emir « وَفِى ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ » tergibdir. Razînin akıldan muradı da bu gibi nususun delâletleri olmak gerektir. Bununla beraber hayrat ve tâatteki çokluk yarışında da Allah için ihsan ve ıhlâs ve tahdîsi nimet halleriyle riya ve kibir tarzında gurur ve tefahuru ayırmak « ﴿اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا﴾ ۰ ﴿وَلَا تَفْرَحُوا

﴿بِمَآ اٰتٰىكُمْ﴾ » gibi âyâtı celile mazmunlarını unutmamak lâzım gelir. Zira hayır ve güzel amellerin güzelliği ve mîzanda ağır gelmesi yalnız

Sh:»6044

kemiyyetlerindeki çokluğundan dolayı değil, daha ziyade keyfiyyetlerindeki hulûs ve ihsan iledir. Zira «

«قُلْ لَايَسْتَوِى الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ

buyurulmuştur. Burada mezmum olan tekâsür de o gibi güzel amellerden alıkoyan ve mahiyyetinde bir nevi' lehiv bulunan tekâsürdür. Bunun nihayet kabre gidinceye kadar aldatan öyle dünyevî şeylere müteallık tekâsür olduğuna şu da delâlet eyler. 2. ﴿حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾ ta makbüreleri ziyaretinize kadar -buna üç ma'na verilmiştir.

BİRİNCİ: İlk zikrolunan sebebi nüzul rivayetlerine göre: tekâsür, kesret davasiyle gurur ve iftihar sizleri öyle oyaladı, Allaha tâat, ve gadabından korunmak için yapılacak kârlı işlerinizden öyle alıkoyduki: dirileri bitirdiniz de hattâ kabirlerdeki ölüleri saymaya, onlarla iftihar etmeğe kadar gittiniz, halbuki kabirleri ziyaret edenlerin çoklukla mağrurlanması, ölülerle öğünüp sevinmesi değil, onlardan ıbret alarak gafletten

uyanması ve o kızgın ateşten kurtulmak için mîzanda ağır basacak salih amellere çalışmaları ıktiza eder, demektir. Bu surette birinci rivayete göre: mekabiri ziyaret ölüleri saymakla tefahurden mecaz veya kinaye olmuş olurki Keşşaf bunu tercih eylemiştir. İkinci rivayete göre ise mecaz ve kinayeye hacet yoktur. İkisinde de « اَلْهَاكُمْ وَ زُرْتُمْ » fi'illeri hakikati üzere mazıy ma'nasınadırlar. Onun için ekser müfessirîn âyetin zâhiri evvelki rivayetler mucebince vakı' olan adeden tekâsür ve tefahura daha ziyade müntabık olduğunu söylemişlerdir. İbni cerîrin rivayet ettiği vechile Katâde şöyle demiştir: Biz Benî fülandan ekseriz, biz benî fülandan akdemiz diyorlar ve halbuki hergün sonlarına kadar düştükçe düşüyorlardı, Vallahi hep böyle gittiler, nihayet hepsi ehli kuburdan oldular اهـ. Şu halde bu ma'nada olan diğer vâhî tekâsür ve tefahur gururları bundan

Sh:»6045

bil'ıbare değil, biddelâle anlaşılmış, bundan sonraki « كَلَّا » zecri de bu sebeble yapılmış olur.

İKİNCİSİ: TEKÂSÜR, ya'ni Dünya hırsı, mal ve evlâd ve aded çokluğuyle tefahur sevdası sizleri öyle iğfal etti, eğledi, oyaladı ki kabirlere gittiniz ölüm lahzasına kadar, ya'ni canlarımız çıkıncıya kadar ömürlerinizi

öyle Dünyayı tutmak için sarf ettiniz, boşuna eğlence ile geçirdiniz, akıbetiniz, Âhıretiniz için sa'y-ü amelde bulunmadınız, sade mal ve evlâd çoğaltmayı düşündünüz, nihayet ölüm haline geldiniz, ölmek gömülmek üzere bulunuyorsunuz. Ey öyle olan gafiller! Sizler kendinizi kurtaramıyacaksınız, Cehennemi boylıyacaksınız demektir. Bu surette kabir ziyareti ölüm halinden veya ölümden ibaret olur. Netekim bu ma'nada ahtal şöyle demiş:

ان يخلص العام خليل عشرا ذاق الضماد اوبزور قبرًا

Cerîr de ona şöyle demiştir.

زار القبور ابو مالك فاصبح ألام زوارها

ÜÇÜNCÜSÜ: Tirmizî, İbni cerîr ve İbni münzir ve daha ba'zıları Hazreti Ali keremallahü vechehten tahric eylemişlerdir. Demiştirki: biz kabir azâbı hakkında şekk eder dururduk ta « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ » nâzil olana kadar اهـ. Demek ki « حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ », kabir azâbını tadıncıya kadar demektir. Yâhud bu ma'nayı iş'ar etmekte ve bunun bilhassa tekâsür kendilerini oyalamış olanlara

te'allukunu göstermektedir. Çünkü o harîs kâfirler kabre girdikleri veya girecekleri gün o gafletten uyanacak, bütün ömürlerince çoğaltmak için oyalandıkları fâni şeylerden ayrıldıklarını ve yalnız vebalini yüklenip kaldıklarını göreceklerdir.

Sh:»6046

Bu iki vecihte kabre girinci o lehiv ve tekâsürün kalmıyacağına işaret edilmiş olur. Ve « زُرْتُمْ » ya muzari' ma'nasında olup vukuunun muhakkak olmasına binaen mazî sıgasiyle ifade edilmiştir. Yâhud mazîde ölmüş bulunanlar taglîb olunmuş, yâhud tekâsür hırsı yüzünden ölmek üzere bulunanlar veya efradın tekâsür hırsı ile inkıraza yüz tutmuş olan kavm kabre gitmek, kabir azâbı çekmek halinde tasvir edilmiş demek olur. Hattâ « اَنْ زُرْتُمْ » takdirinde olacak masdar ile müevvel, ya'ni ziyaretinize kadar demek olduğu için zaman ma'nasından münselıh de olur. Temamen mazî ma'nasını muhafaza etmek üzere Ebu müslim, Allah tealâ bu Sûreyi Kıyamet günü kâfirlere serzeniş olarak söyliyecek demiş ise de « كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ » hıtabı bu ma'naya pek yakışmaz, Kıyamette değil, Dünyada veya kabirde bir hıtab olmasını ıktiza eder.

Hikâye olunurki: a'rabînin birisi bu âyeti işittiği zaman şöyle demiştir: Kâ'benin rabbine kasem ederimki kavım, kıyamet için ba'solunacak, çünkü zâir munsarıftır mukîm değildir. Ömer ibni abdilazîz Hazretlerinden de şöyle rivayet olunmuştur. Ziyaret eden kimse lâbüd dönecek, ya Cennete, ya nâre gidecektir, demiş. Zâirin ziyaret yerinde çok durmaması da gerek olduğu için denilmiştir ki: bunda ölülerin kabirlerde pek çok durmıyacağına da işaret vardır.

Balâdaki iyzahâttan anlaşılacağı vechile âyette « حَتَّى » « تَكَاثُرُ » ün de « اَلْهَا » nın da gayeti olmak muhtemildir. Öyle tekâsür ettiniz ki hattâ kabirleri ziyaret ettiniz, ölülerle tefahur eylediniz, yâhud öyle ilhâ etti, eğlendirdiki ölülerle tefahur etmek üzere kabirleri ziyaret ettiniz, yâhud öyle ilhâ etti, eğlendirdiki ölülerle tefahur etmek üzere kabirleri ziyaret ettiniz, o derece eğlendiniz, yâhud ölünciye, ölecek hale gelinciye, kabir acısını tatıncıya kadar eğlendiniz demek olabilir. Evvelki sebebi nüzul rivayetleri birinci ve ikinciye sonraki de sonrakine muvafık olur. Evvelkilerde gayet, mugayyâda

dahil olarak kabir ziyareti tekâsür ve ilhanın a'zamî haddi demek olur. Sonrakinde ise gayet, mugayyâdan

haric olup kabre gidilmekle tekâsür ve ilhâ nihayete irmiş, kalmamış olur. Âyetin zâhirine en muvafık olan da evvelkilerdir. Bu ise kabir ziyareti tekâsürün, ilhânın son derecesi olmak ı'tibariyle zemm-ü nehyini ifade eden bir tevbih demektir. Lâkin bu zem ve nehiy mutlak değil, mezarlar ve mezardakilerle tekâsür ve tefahur ve ilhâ mahiyyetinde olmak kaydiyle mukayyeddir. Şu halde böyle olmıyanlar bu hukme dahil olmak mefhumı muhalifte kalmış bulunurki bunun da icmalen hukmü burada meskûtün anh olmak veya mefhumı gaye ile amel edenlere göre cevaza işaret eylemektir. Meskûtün anh olduğu takdirde de Âhıreti tezekkür hikmetiyle meşruıyyeti hadîsi nebevî ile beyan olunmuştur. Zira Ebu Davudün rivayet ettiği vechile «نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا فَاِنَّهَا تُذَكِّرُكُمُ الْاٰخِرَةَ» daha şayi' olan diğer bir lâfızda: «كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ اَلَا فَزُورُوهَا = ya'ni sizi ziyareti kuburdan nehy etmiştim, haydin onları ziyaret edin çünkü o size Âhıreti andırır» buyurulmuştur. Gerçi bu hadîs mütevâtir olmadığı için bunda söylenen nehiy, âyetteki nehiydir denemez. Lâkin âyetin sâkit veya mücmel olduğu noktaları beyan eder. Ve önce kubur ziyaretinin tarafı Peygamberîden nehy edilmiş bulunduğunu da ihbar eyler. Bundan dolayı Fahri Razî bu âyetin ma'nasını iyzah ederken derki: bununla Allah tealâ onları nefislerinden ta'cib ediyorki şöyle demek gibidir: siz ne büyük şaşkınlık ediyorsunuz! Farz ediniz ki siz ölülerinizle daha çoksunuz, fakat ondan ne çıkar, size onun ne menfeati olur. Zira ziyaret bir mevzıa

gitmektir, bu ise bir çok maksadlarla olur, onların en mühimmi ve riayete en lâyık olanı kalbi inceltmek ve hubbi Dünyayı izale ederek Âhıreti düşünmektir. Çünkü kabirleri müşahede etmek onu iyrâs eder. Netekim aleyhissalâtü

Sh:»6048

vesselâm «

«كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ اَلَا فَزُورُوهُا فَاِنَّهَا تَذْكِرَةٌ

buyurulmuştur. Sizler ise onun aksini yaptınız, kalb kasveti ve hubbi Dünyaya istiğrak ile kabirleri ziyaret ettiniz, işte kazıyye böyle mün'akis olduğu için Allah tealâ da bunu ta'cib mı'razında zikir buyurdu اهـ. Yine bu ma'nadan dolayı denilmiştir ki: Bu âyet geçmişlerle çokluk taslamak ve onunla mübahat ve tefahur etmek için ziyareti kuburu iksar edenlere tevbîhtir. Ibret alma ve Âhıreti düşünmek için ziyaret edenlere değil. Netekim « نَهَيْتُكُمْ الخ » Ebu Davûd hadîsi onun meşru'iyyetine işaret eder اهـ. Bu söz doğrudur. Zira Âyet, ziyareti kubura alelıtlak zemmetmiş değil, tekâsür ve tefahur suretiyle ziyaretleri zemm-ü tevbıh etmiş, diğer ciheti mefhumı gaye ile meskût bırakmış, onun da Âhıreti tezkir için olanları hadîs, meşru' kılmıştır. Fakat garibdirki Âlûsî buna « وَلَا يَخْفٰى اَنَّ الْاٰيَةَ بِمَعْزِلٍ عَنْ ذٰلِكَ » diye âyetin te'alluku olmadığını

söyliyerek i'tiraz etmiş, sonra da kısmen tasdîk ederek «evet mezardaki ile tefahur etmek veya ziyaret ile mübahat eylemek için kubur ziyaretinin zemminde söz yoktur. Nasılki Mütesavvifeye nisbet iddia eden ceheleden bir çokları meşayihın - عليهم الرحمه - kuburlarını ziyarette öyle yapıyorlar, onunla beraber tâat i'tikad ettikleri bir takım münkerat, yol diye tuttukları bir takım şenayi ve daha ne işler yapmaktadırlarki onlara satırların sineleri dar gelir demiştir. Görülüyorki kendisi de zemmi tefahur ve tebahî ile takyid etmiş, sonra da onu bir takım münkerat ve şenayi' irtikâbına vesîle ittihaz eden ceheleye şiddetle hücum etmeğe zemin tuturak kabir ziyareti itti'az ve tezekkür için de olsa câiz değilmiş zann ettirecek gibi ileri gitmiştir. Maksadı hadîsin delâlet eylediği ıbret ve tezkir hikmetiyle meşru olan ziyareti inkâr değil mefhumi muhalif mu'teber olmamak ıtibariyle âyetin ondan sâkit olduğunu ve asıl mentuku mezmum olan ziyaretleri zem siyakında bulunduğunu söylemek olacaktır. Fakat

bu münasebetle hadîsin işareti ile meşru'iyyet cihetini dahî iyzah etmiş olan evvelki sözü intikad etmesi doğru değildir. Filvaki şeref-ü şan ile gitmiş ekâbiri eslâfın, âba ve ecdadın mehasin ve kemalâtına vâris olmıyan, onların hayrat ve hasenatlariyle ahlâkî fazîletlerini daha ileri götürmek için kendilerinde

yaşatmayan, onların hâyat ve akıbetlerini mülâhaza ve tefekkür ile ıbret almak, o suretle kendisinin sonunu düşünmek istemeyip de sade onların nam ve şanlariyle öğünmek, ölmüşlerin çokluğiyle mağrurlanmak, çürümüş kemikleriyle iftihar etmek, gömülmüş bulundukları kabirleri çiğneyerek üzerlerinde düğün ve eğlence yapar gibi ciciler bicilerle eğlenmek, yanı başında aç kalan komşusunu düşünmeyip de kimseye fâidesi olmaz. İsraftan başka ad verilmez masraflar bile yaparak gösteriş için kabir ziyaretlerine gidenlerin kabir ziyaretini aksî garazlarla sui istimâl etmiş, tekâsür kendilerini iğfal eylemiş, temamen « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ » mantukunda dahil ve zemm-ü tevbihıne müstehıkk olduklarını ihtar etmek doğrudur. Lâkin kabir ziyaretinin meşru olan ciheti yokmuş ve bu âyette ondan bahis münasebet almamız gibi zannettirmek doğru değildir. Kütübi Fıkhiyyede ziyareti kuburun meşru'iyyeti ve âdabı hakkında bahis vardır. Ezcümle: dürrimuhtarda: ziyareti kuburde beis yoktur, velev kadınlar için olsun. Çünkü « كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ اَلَا فَزُورُوهَا » hadîsi vardır اهـ. İmdad, Müctebâ, bahir ve Reddi muhtarda: doğrusu hadîste emrolduğu için mendubdur اهـ. Reddi muhtarda: her hafta ziyaret olunur, efdal olan Cüm'a, Cüm'a irtesi, Pazar, Pazartesi, Perşembe günleridir. İlh... Fethülkadîrde: Sünnet, kaimen duâdır. Netekim aleyhissalâtü vesselâm Bekî'a çıkıldığında öyle yapıyordu ve diyorduki. «

اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لَا

حِقُونَ = ya'ni selâm sizlere mü'minler kavminin yurdu, biz de inşaallah

Sh:»6050

sizlere lâhık olacağız». Şerhi lübabda: ziyaretin âdabındandır: zâir, müteveffanın baş ucundan değil ayak ucundan gelir, lâkin bu mümkin olduğu takdirdedir. Yoksa aleyhisalâtü vesselâm bir meyyitin ayak ucunda da Âhiretini okumuş olduğu sâbittir. Âdabından biri de sahih olan « اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ » lâfzıyle selâm vermektir. Aleykümüsselâm değil. Zira şöyle varid olmuştur: « اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لَا حِقُونَ. نَسْاَلُ اللّٰهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ » Sonra kaimen duâ eder, otururbut hali hayatındaki mertebesine göre uzak veya yakın oturur ve Kur'andan kolayına geleni okur. Ezcümle: Fatiha ve Sûrei Bekarenin evvelini « مُفْلِحُونَ » e kadar ve Âyetelkürsi ve âmenerrasul ve Sûrei Yasin ve Tebârekelmülk, ve Sûrei Tekâsür ve on iki yâhud on bir yâhud yedi yâhud üç kerre İhlâs, okuya bildiğini okur, sonra « اَللّٰهُمَّ اَوْصِلْ ثَوَابَ مَا قَرَاْنَاهُ اِلٰى فُلَانٍ اَوْ اِلَيْهِمْ » allahım okuduğumuzun sevabını fülâna (yâhud onlara) iysal eyle der اهـ. Gerek kıraet ve gerek sair amellerden meyyite sevab ihdası hakkında ibni abidînde tafsılât vardır. Hulâsası: hac anilgayr bahsinde

ulemamız tasrih etmişlerdirki insan, salât veya savm veya sadeka veya diğer amelinin sevabını başkasına yapabilir (Hidaye). Hattâ Muhîtden naklen Tatarhaniyyenin zekâtında: tesadduk eden için efdal olan cemi'i mü'minin ve mü'minat için niyyet etmektir, çünkü o onlara vasıl olur, kendi ecrinden de bir şey eksilmez. Bahirde: bir kimse namaz kılsa veya oruç tutsa veya sadeka verse de sevabını gerek ahyadan ve gerek emvattan başkasına yapsa câiz olur. Ve sevabı ehli sünnet velcemaa ındinde onlara vasıl olur. (Bedayi'). Hafız ibni teymiyye, kıraet sevabının Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem Hazretlerine ihdasını men'etmek istemiş, çünkü: onun cenabı refi'ine ancak izniyle cür'et olunabilir, o ise ona salevât getirmek ve onun için vesîle istemektir demiş. Sübkî ve daha diğerleri ise bu

Sh:»6051

gibi hususta izni hassa ihtiyac olmadığını İbni Ömerden ve daha başkalarından misal iraesiyle beyan ederek onu reddetmişler. İlh...

İmamı a'zam, imam Ebu Yusüfe vasıyyetnamesinde şöyle demiştir: Sultanından ılme muvafık olmıyan birşey gördüğün vakıt onu kendisine itaatinle beraber an, çünkü onun eli senin elinden kuvvetlidir. Ona

«ben senin sultan olduğun, başkaları üzerinde sultayı haiz bulunduğun şeyde sana mutî'im ancak siretinde ılme muvafık olmıyan birşey arz edeceğim» dersin. Bunu sultanın yanında bir kerre yaparsan kâfîdir. Zira muvazebet ve devam edersen belki sana kahrederler. Bunda da dînin kal'ı olur. Şayed senin dînde ciddiyyetini ve emir bilma'rufe hırsını anlamak için onu bir iki kerre yaparsa bir kerre daha yaptığı zaman yanına sen yalnızca gir ve dînde nasîhat et; eğer ehli bid'at ise sultan olsa da münazara et, Allahın kitabından ve Resulullahın sünnetinden mâhazarini söyle, kabul ederse ne â'lâ, etmezse artık seni ondan hıfz etmesini Allah tealâdan dile ve ölümü an, üstadın ve kendilerinden ılim ahzettiğin kimseler için istiğfar eyle ve tilavete devam et, kuburu ve meşayihi ve mevazı'i mübarekeyi çok ziyaret eyle.

Hep bunlar ziyareti kuburun da meşruiyyetini, hikmetini, zamanını, usul ve adabını göstermektedir.

Şayanı dikkattirki bunlarda ölülerden birşey istemek, yetiş ya fülan gibi istimdad etmek yoktur ancak selam vermek « نَسْاَلُ اللّٰهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ » gibi gerek diriler ve gerek ölüler hakkında selâmet ve muafiyyet için Allaha duâ etmek ve Kur'an okuyup sevâbını hediyye etmek ve bilhassa geridekilerin de onlara iltihak edeceğini düşünerek iymanı kâmil ile gitmek için hazırlanmak üzere inşaallah diye meşiyyeti ilâhiyyeye sığınmak vardırki bunun hasılı ölülerden birşey dilenmeksizin onlara sade ruhlarını şâd edecek, indallah

mertebelerini yükseltecek sevab hediyye edib her ne dileyecekse Allahdan dilemek ve bütün kalbiyle Âhireti, sonunda o kabirlere gidileceği ve o kabirlerin deşileceği ve gönüllerdekinin derileceği, insanların feraşı mebsûs ve dağların ıhni menfuş gibi olacağı ve amellerin tartılıp mîzanları ağır basanların ışei razıyeye ve hafif gelenlerin nârı hamiyeye ayrılacağı günü düşünüp Allaha iymanı kâmil ve ameli salih ile irmek azmini takviye ederek insanları aldatan tefahur ve tekâsür hırsından sıyrılıp mizanda ağır basacak hayır işlerle hayatın feyz-u semeresini ıktitafa çalışmaktır. Ölenler, ındallah mertebelerine göre ya ıyşei razıyeye veya nârı hamiyeye gitmek üzere Allaha rucu' etmiş veya irca' olunmuşlardır. Ber hayat olanlar da « اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ » sevdikleriyle haşr olunacaklarından, iyileri sevenler iyilerle, kötüleri sevenler de kötülerle haşrolunacaklardır. Sevginin kıymeti de « وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ ط » Allah için olmak ve « قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ » emri mucebince Allah için ittiba' bulunmak haysiyyetiyledir. Yoksa ölenler ındallah ne kadar iyi olurlarsa olsunlar « تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۚ لَهَا مَاكَسَبَتْ وَلَكُمْ مَاكَسَبْتُمْ ۚ وَلَاتُسْـَٔلُونَ

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» hukmünce geçmişlerdir. Onların kazancı kendilerine, sizin kazancınız sizedir, siz onların amellerinden mes'ul olacak değilsinizdir. Onun için onlarla tefahur tekâsürün ma'nası yoktur. « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» Mîsakı mucebince ıbadet ve istiane ise ancak Allahadır. Allah için halka iane memduh ve me'murünbih ise de halkdan tese'ül mazmumdur. Dirilerden istenmesi caiz olmıyan şeyleri ölülerden istemenin hiç yakışmıyacağı da bedîhîdir. Onlardan istifade onların ahval ve sîretlerini düşünerek ılmî, amelî eserlerinden ve güzel sîretlerini yaşatmak suretiyle ruhaniyyetlerinden istifadedir. Onun için İbni Abidîn

Sh:»6053

rahmetullahi aleyh reddi muhtarda derki: evliya, Allaha yakınlıkda mütefavitdirler. Ziyaret edenlerin menfaatleri de ma'rifetleri ve sirleri nisbetindedir اهـ. Bir insanın bir kitabdan bir müşkilini halletmesi geçmişlerden bir istifadesi olduğu gibi bir kabri ziyaretle bir kitab okur gibi tefekkürün uyandıracağı hatıralara göre bir te'sir alması da tabiîdir. Bunun en güzeli de husule gelen rikkati kalb ile Âhıret hissini duyup o intibah ile hayata dönmek ve gaflet perdesini sıyırıp kalan ömrünü hayr-ü hasanat ile hakka kavuşanlara iltihak etmek üzere hak yolunda salih amellerle geçirmek azmini beslemektirki hadîsi şerifte

buna «çünkü o size Âhıreti tezekkür ettirir» diye tenbih buyurulmuştur. Böyle intibah ile ıbret alınması lâzım gelen kabir ziyaretini zıddına olarak tefahur gururiyle tekâsür için yapmak, kasvetin, gafletin son derecesi olduğundan dolayı öyle yapanlara « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ » hıtabiyle tevbîh buyurulmuştur. Bu iyzah, kabir ziyareti hakikat ma'nasına olduğu takdirdedir. Buna «tekâsür sizi ta kabirleri ziyaret edişinize kadar ilhâ etti ya'ni kabirleri ziyaret ettiğiniz zaman o tekâsür ve ilhâ kalmadı veya kalmaz» ma'nası verildiği takdirde gaye mugayyadan haric olacağından kabir ziyaretlerinin Dünya hırsına tekâsür ve ilhâya nihayet vereceğine de işaret edilmiş olur. Lâkin yukarıda beyan olunduğu üzere müfessirîn bu takdirde kabir ziyareti hakikat ma'nasına olmayıp ölümden kinaye olacağını söylemişlerdir. Çünkü tekâsüre sureti kat'iyyede nihayet veren ölümdür. Gerçi bir ölü başında bulunmak ve bir cenazeyi kabre götürüp defn etmek veya sonra kabrini ziyaret eylemek hallerinde de iyzah olunduğu vechile kalbi olanlara bu intibah ve tezkir hukmü inkişaf etmez değil ise de bu, umumî ve kat'î olmadığı gibi bunlar hakikatte hep ölümün fer'i ve lâzımıdırlar. Bir de bunlar murad olunduğu takdirde memnu' ve mezmum değil, kelâmın sevkı gayeye müteveccih

olarak vacib veya mendûb olmak ıktiza eder. Ya'ni asıl maksad ilhayı beyan ile zecr-ü tevbîhden ziyade ziyareti kubura sevk demek olur. Fakat bu haddizatinde güzel bir ma'nâ olmakla beraber, bundan sonraki « كَلَّا » ile zecre muvafık olmaz. Çünkü sevk iycabınca kelâmın men'u zecri doğrudan doğru ziyarete müteveccih olmak lâzım gelir bu ise tenafî ve tenakuz olur. Bundan anlaşılırki kelâmın mâsîka lehi ziyareti kubur değil ilhâ ve tekâsür ile tevbıhtir. Kelâmın men'u zecri de ona müteveccihdir. Evvelki vecihlerde ise tekâsür için olan mezmum ziyareti kubur mevzuı bahsolarak gaye, mugayyada dahil olduğu için bu mahzur varid olmadığı gibi gaye, mugayyadan, mâsîka lehten haric olmak üzere mevt ma'nasına olduğu takdirde de varid olmaz. Ve meal şu olur: tekâsür sizleri öyle igfal etdiki tâ canlarınız çıkıncıya, tenleriniz kabirlere girinciye kadar. 3. ﴿كَلَّا﴾ İş öyle değil -sakının öyle kabir ziyaretine varıncıya kadar tekâsür ve tefahur ile oyalanmayın, sonu kabre varan Dünyada ehemm olan vazîfeyi unutup da boş, fanî şeylerle eğlenip oyalanmak, tekâsürle mağrurlanmak aklı olanlara yakışmaz, hakikat zannetdiğiniz gibi değil ﴿سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ ileride bileceksiniz- ne büyük gaflette bulunduğunuzu, bulunduğunuz halin sonu ne kadar fena olduğunu akıbetini gördüğünüz vakıt anlıyacaksınız. 4. ﴿ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ evvelkini te'kiddir. « ثُمَّ », ikincinin evvelkinden eblâg olduğuna delâlet içindir. Bir de evvelki ölüm sırasında veya kabirde, ikincisi de nüşur sırasında denilmiştir. 5. ﴿كَلَّا﴾ Evvelki zecirleri bir daha te'kiddir Râzî derki: bu iadenin güzel oluşu; çünkü her mevzi'de

« كَلَّا » ya diğer Sh:»6055

mevzi'indekinden başka birşey ta'kıyb ettirilmiştir. Bu şöyle demek gibidir: Yapmayın azâba mustahıkk olacaksınız, yapmayın daha diğer zararlara giriftar olacaksınız, yapmayın daha diğer zararlara giriftar olacaksınız. Bu gibi tekrarlar ise bülega' ındinde mekruh değil, güzeldir müfiddir. Fakat Hasenden merviy olduğu üzere bu üçüncü « كَلَّا » nın Hakka ma'nasına olması da yakışır, ya'ni doğrusu ﴿لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ﴾ yakın biliş bilseniz!.. -Lisanımızda arabîden olan yakîn ile sırf türkçe olan yakın kelimelerini birbirine karıştırmamalıdır. Türkçe yakın arabca karib demek olduğu ma'lûmdur. Maamafih arabca olan yakîn de dilimize öyle mâl olmuşturki çokları türkçe yakını bile arabîsi gibi yazarlar. Bu kelimenin ılmî ve edebî ıstılâhımızda kıymeti çok büyüktür. Bütün ılm-ü fende aranan gaye bu yakîne irmektir. Onun için: ılmelyakîn, aynelyakîn, hakkalyakîn ta'birleri de birer kılişe olmuştur.

Yukarılarda da geçtiği üzere yakîn aslında şeksiz ve tereddüdsüz ılim ma'nasına yakn gibi masdar veya mübalegalı ismi fâil olup ılmin sıfâtından olara mütearefitir. Müteyakkan ma'nasına ma'lûmun sıfatı olarak da kullanılır. Bilhassa ölümün de ismi olmuştur. Râgıb derki: ılmin sıfatı olan yakîn, fehmin sebatiyle nefsin sü kûnudur. Ma'rifetin ve dirayetin ve emsalinin fevkındadır. Ilmi yakîn denilir, ma'rifeti yakîn denilmez.

Seyyidin beyanına göre de lügatte yakîn, şekk olmıyan ılimdir. Istılâhta «o şey şöyledir diye öyle i'tikaddırki

başka türlü olması mümkin değil i'tikadı ile beraber vakıa mutabık ve zevâli gayri mümkin bir i'tikad ola. Bu ta'rifin ve ılmelyakîn, aynelyakîn, hakkalyakîn mertebelerinin iyzahı hakkında Sûrei Bekarede « وَبِالْاٰخِرَةِهُمْ يُوقِنُونَ » ve Sûrei Vâkıa da « اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ عِلْمَ الْيَقِينِ » âyetlerinde söz geçmişti bak. Burada şunu söyliyelim ki: bu âyette mefuli mutlak olan « » terkibinde yakînin üç ma'nasına göre üç ihtimal vardır.

Sh:»6056

BİRİNCİSİ, yakîn ılmin sıfatı olmak ma'nasiyle mevsufun sıfata veya ammın hassa izafeti kabîlinden olmasıdırki yakîn ılim, yakîn denilen sağlam biliş demektir.

İKİNCİSİ, ilmin ma'lûmuna izafeti kabîlinden olmasıdır ki emri müteyekkane ılim, ya'ni yakînen ma'lûmunuz bulunan şeyleri bilişiniz gibi demektir. Ekser müfessirîn bu ma'nayı söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜSÜ, elyakîn, mevt ma'nasına olarak mevte ılim, ölümü biliş, yâhud mevt ılmi, ölüm bilgisi ile ilerisini bilseniz demek olur. Ba'zı müfessirîn de burada bu ma'nayı vermişlerdir. İnsanların ölümü bilişleri

üç mertebedir.

BİRİNCİSİ, her aklı olan, emsalinin ölümünden istikra ve kıyas tarıkiyle bil'istidlâl kendinin öleceğini de şeksiz bilirki bu ılmülyakîndir.

İKİNCİSİ, ihtizar halinde Melâikeyi ıyânen görmesiyle ölümünü bilirki bu da aynülyakîndir.

ÜÇÜNCÜSÜ, tam öldüğü andaki biliştir ki o da hakkulyakîndir. Önce ılmel'yakîn, aynelyakîn ma'lûmu olan yakîn o zaman kendisi olarak tehakkuk etmiştir. Ilmel'yakîn, bu üç mertebeye amm olarak da kullanılır, bu ma'nâlarla ılmi yakîn ve ılmi mevt ta'biri, meselâ ılmi hisab, ılmi tıb, ılmi hayat, ılmi ruh, ılmi ılim, ılmi dîn, ılmi hikmet ta'birleri kabîlinden olarak ma'nâ: yakîn bilgisini, ölüm bilgisini hakkıyle bilseniz de o ılim ile ilerisini âkıbetteki cezayı bilseniz!... demek olur. Sonra, bütün müfessirîn burada « لَوْ » in cevabı mahzuf olduğunda müttefık görünüyor. Ancak takdirinde bir iki vecih söylemişlerdir: 1- Eğer ilerisini ılmel'yakîn bilseniz öyle yapmazdınız, tekâsür sizi oyalamazdı, diye makabli ile ta'yîndir. 2- Zihinler mümkin olabilen her vechi düşünsün diye ibham ile tehvili a'zamî derecede büyütmek üzere

haziftir ki eğer ilerisini ıl'mel'yakîn bilseniz neler neler yapardınız, ya'ni öyle çalışır, öyle işler yapardınız ki şimdi onun künhü ta'rif ve tavsıfe sığmaz. Lâkin bilmiyorsunuz, cehl-ü gurur ile yanlış gidiyorsunuz, tekâsür ve tefahurle vakıt geçiriyorsunuz demek olur. Muhakkıkînin muhtârı da bu ikinci vecihtir.

Bir çok kimseler ılim denilince ılmin lâfını etmek, onunla süflî ve fânî maksadlar elde eylemek zann eder. Lâkırdısiyle tefahur ve tekâsür etmeyi, ılmi ve ılim namını mekasıdi hasîse için kullanmayı hüner sayar. Halbuki düşünülürse müfessirînin ıhtar ettikleri vechile bu âyette ulemâya çok büyük tehdid vardır: zirâ bu âyet delâlet eyler ki tekâsürün akıbetindeki âfet ve felâkete yakîn hasıl olsa idi tefahur ve tekâsürden vaz geçerlerdi. Bu ise şunu ıktiza eyler: demek ki: tekâsür ve tefahuru terk etmiyenler de yakîn hasıl olmaz. O halde ılmin hakîkatini sezmiyerek sui istimal eden, bildiklerine iymanı olmıyan, bilgisiyle ılme yaraşır amelde bulunmıyan, onunla beraber âlim namını taşımak istiyenlerin vay haline vay haline. Ilmin şıarından birisi ve hattâ en birincisi husni amelin en şiddetli bâislerinden olmasıdır: o, amel zamanında önünde bulunursa rehber, müşevvık, vâız olur. Amel vaktı fevt olduktan sonra olursa o vakıt da hasret ve nedamet olur. Bu hasret, şöyle bir misal ile temsil olunur: bir yolcu kafilesi karanlık bir yerden geçmişler, geçerken

ayaklarına ilişen bir takım taşlardan zahmet çekmişler, bir çokları sâde o zahmetten bir an evvel sıyrılıp çıkmayı düşünerek geçip gitmişler, ba'zıları da o karanlıkta onlardan biraz alıp ceblerine torbalarına koymuşlar, sonra karanlıktan çıktıkları vakıt bakmışlar ki o taşlar cevahir imiş, o vakıt her iki kısım da hasret ve nedametle ah çekmiş: almış olanlar, ah neye daha çok almadık diye gam yemişler, almıyalanlar da: ah.. neye biz hiç almadık diye çırpınıp dövünmüşler. İşte Kıyamet günü ehli

Sh:»6058

Kıyametin hali bunun gibi olacaktır. Çalışanlar neye daha iyi çalışmadık diye çalışmıyanlar da neye biz çalışmadık diye tehassür edeceklerdir. Onun için gençler, hayat ve memat için zulmetleri tenvir edecek olan yakîn ılmine çalışmalı, ılmi olanlar da güçleri yetebildiği kadar bilgilerini Âhırette işlerine yarıyacak, mîzanlarında ağır basacak salih ameller yapmak için tatbîk ve icraya çalışmalı, Dünya zevkı geçirmeye, Dünyada kalacak servetler toplamıya uğraşmamalı, kazançlarını hakk-u hayr uğrunda sarf eylemelidirler. Zîra bu Dünya eğlenecek yer değildir, istıkbal geçidi, sırat çok tehlükelidir. Buyuruluyor ki:

6. ﴿لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ﴾ vallahi o cehîmi lâbüd göreceksiniz -o cahîm, evvelki Sûredeki

hâviye, nari hâmiye denilen kızgın ateştir. Bununla o, tefsîr edilmiş, Cehennem ateşi demek olduğu da anlatılmıştır. İlk bakışta bu âyet yukarıki « لَوْ » in cevabı ve lâmı ibtidâ zann edilir. Lâkin öyle değildir. Demin beyan olunduğu vechile « لَوْ » in cevabı mahzuf, bu lâm, kasem için olarak cümle mahzuf cevabın ta'lîli makamında re'sen vaîddir. Bunun doğrudan doğru « لَوْ » e cevab olmamasının sebebini müfessirîn şöyle iyzah etmişlerdir: zirâ « ﴿لَوْ﴾ ﴿لِامْتِنَاعِ الشَّيْءِ لِامْتِنَاعِ غَيْرِهِ﴾ » dir. Ya'ni asıl vaz'ı: şartının ademi vukuundan dolayı cevabının ademi vukuunu ifade içindir. Şu halde bu cümle ona cevab olsa idi ma'nâ, ılmi yakîn bulunmadığından dolayı o Cehennemin görülemediğini anlatmaktan ıbaret olurdu. Hal bu ise sözün cereyanından ve bundan sonraki âyetlerin tevâlîsinden anlaşılıyor ki murad, o Cehîmin şimdi niçin görülmediğini beyan değil, ileride muhakkak olarak görüleceğini beyan ile inzardır. Bu ise bunun « لَوْ » e cevab değil, müstakıllen ile ibtidai kelâm olduğuna karînedir. Bu surette de « لام » ın kasem için olması zâhirdir. Gerçi bunu « لَوْ » e cevab yaparak ve rü'yeti ılim ma'nâsına kalb rü'yetine haml ederek

Sh:»6059

dolayısiyle o inzar ve vaîd ma'nâsını anlamak da mümkindir. Eğer ılmelyakîn bilseniz elbette o Cehîmi

görecektiniz, ya'ni göreceğinizi muhakkak bilecek anlıyacaktınız, lâkin bilmiyorsunuz, onun için şimdi görmiyor anlamıyorsunuz amma ileride göreceğiniz muhakkak demek olabilir. Fakat bu dâha dolambaçlı dâha uzun bir te'vil ve takdir olur. Obirisi ise daha sade ve daha vâzıhtır.

7. ﴿ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ﴾ -Bu aynel'yakîn terkibindeki aynda da iki vecih vardır. Birisi: ayn, göz ma'nâsına olmâsıdır. Yakîn göziyle ıyânen önünüzde göreceksiniz demek olur. Rü'yetten zâhir olan budur. Bu surette evvelki rü'yet vaîd, ikinci rü'yet mahşerde, sıratta müşahede demektir. Diğeri de ayn, zat ma'nasına olmaktır ki yakînin zatından, kendisinden ibaret olan bir görüşle göreceksiniz demek olur. Müfessirînin çoğu burada ma'na bu olduğunu söylemişlerdir. Bu ise hakkulyakîn ma'nasının aynı demektir. Bunda bilen, biliş ve bilinen; gören, görüş ve görünen hep aynı şey olarak ittihad etmiş olur. Böyle biliş ve görüş de el'iyazebillah ancak o Cehenneme girmekle olur. Onun için buna göre de demişlerdirki evvelki rü'yet ındelvurud, sonraki rü'yet ındeddühuldur.

8. ﴿ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾ sonra vallahi o gün o naîmden muhakkak sorulacaksınız -

NAÎM, kendisiyle telezzüz olunan her türlü ni'mete şamildir. Hayat, sıhhat ve afiyet ve hattâ içilen bir yudum tatlı, soğuk su dahi bunda dahildir. Sözün gelişine nazaran hitab, tekâsür kendilerini lehv ile oyalamış olanlara, o na'îmden murad da öyle lehv-ü gafletle, telezzüz ve tena'um edilerek dînden veya dînin vezaif ve tekâlîfinden işgal eyliyen ni'metler olmak zâhir görünür. Bu surette suâlden, sorgudan murad da o gün elden

Sh:»6060

gidecek olan o ni'metleri başa kakmak, anların acılarını, azâblarını çektirmektir. Onun için Keşşafta derki: insanın mes'ul ve muateb olacağı naîm nedir? Çünkü ni'meti olmıyan kimse yoktur? Dersen, derimki: o bütün himmeti lezzetlerini istîfaya masruf olan, ancak hoş yemek ve yumuşak giyinmek ve vakıtlarını lehv-ü tarable geçirmek için yaşıyan, ılm-ü amele lâyık oldukları ehemmiyeti vermiyen kimselerin ni'metleridir. Ammâ Allah tealânın sırf kulları için halk buyurduğu ni'meti ve rızıkları ile müstefid olup onlarla ılim tahsîline ve mucebince güzel ameller yapmağa duruşmak için kuvvet alan ve şükrünü edaya çalışan kimseler ondan vârestedir. Resuli ekrem sallallâhü aleyhi vesellem Hazretleri rivayet olunduğu üzere ashabiyle bir hurma yiyip üzerine su içtiklerinde «

«اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیٓ اَطْعَمَنَا وَ سَقَانَا وَ جَعَلْنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ

diye hamdededer buna işaret buyurmuştur اهـ. Bunda dînden büsbütün gaflet eden kâfirler dâhil olduğu gibi tekâlîfi dîniyyeden gaflet eden fâsık mü'minler de dâhil olur. Ya'ni bunlar hep o naîmden mes'ul olacaklardır, şükrünü bilen salih mü'minler değil. Beyzavî bunu şöyle hulâsa etmiştir: naîm, ya'ni o sizi ilhâ eden naîm demektir. Hitab, Dünyası dîninden ilha eyliyen her kimseye naîm de onu işgal eyliyene mahsustur. Çünkü karîne ve «

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِىٓ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

» gibi birçok nusus ona delâlet eder. Maamafih ikisi de ammdır «herkes şükründen mes'ul olacaktır» da denilmiş, Âyet küffâra mahsusdur da denilmiş اهـ. Filvakı' Hasen ve Mukatilden ve İbni abbastan merviy olarak ba'zı müfessirîn bu Sûredeki hıtabların kâfirlere, binaenaleyh bu âyetteki suâlin de mücazat suâli olarak onlara mahsus olduğuna kail olmuşlar « وَهَلْ نُجَازِٓى اِلَّا الْكَفُورَ

» buyurulmuş olmasiyle de istidlâl eylemişlerdir. Fakat bundan murad küfranı ni'met olduğuna göre evvelki ma'naya müsavî olur. Diğer bir kısım müfessirîn de Sûrenin

âhirindeki bu hıtabın gerek kâfir, gerek mü'min, gerek fâsık, gerek salih umum insanlara aid bir hıtab,

naîmin de her ni'mete şamil cinsi naîm olduğuna kail olmuşlardır. Bu surette sualden murad yalnız başa kakmak için tevbîh ve ıkab sorgusu demek olmayıp küfrân veya şükrânı tebeyyün ettiren ve ona göre ya mücazat veya mükâfat ile neticelenecek olan suâl demek olur. Buna bir hayli haberlerle istidlâl eylemişlerdir. Ez cümle: Tirmizînin Abdullah ibni Zübeyrden, babasından rivayet ettiği üzere « ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ » nâzil olduğu zaman Zübeyr ibni avvam radıyallahü anh: Yaresulallah! Biz hangi naîmden suâl olunacağız! « اِنَّمَا هُمَا اْلاَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ = o iki karadan ıbaret: hurma ve su!» Demişti. Resulullah « اَمَا اَنَّهُ سَيَكُونُ = haberiniz olsunki o olacak» buyurdu. Ebu Hureyreden rivayette: nâs Yaresulallah! Biz hangi naîmden suâl olunacağız? Onlar iki esvedden ıbaret, düşman hazır, kılıclarımız boyunlarımızda! Demişlerdi, Resulullah « اِنَّ ذٰلِكَ سَيَكُونَ » buyurdu. Tirmizî evvelkine Hasen ve ikinciden esahh demiştir. Yine Ebu Hüreyreden: Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: kıyamet günü ilk evvel sorulacak -ya'ni abde naîmden sorulacak ilk suâl- ona: biz senin cismine sıhhat vermedikmi? Ve seni soğuk suya kandırmadıkmı? Denilmektir. Tirmizî buna garîb demiştir. Hazreti Ömerden rivayet olunmuştur: Hangi naîmden sorulacağız Yaresulallah! Halbuki diyarimizden ve emvalimizden çıkarıldık? Demişti, Resulullah da sizleri sıcaktan ve soğuktan koruyan meskenlerin, ağaçların, çadırların gölgeleri ve sıcak günde soğuk su «buyurmuştur. «

مَنْ اَصْبَحَ اٰمِنًا فِى سِرْبِهِ مُعَافِى فِى بَدَنِهِ وَعِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ

فَكَاَنَّمَا حُيِّزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا» ya'ni kendi yolunda emniyyette, bedeni afiyette, gününün azığı yanında olan kimse sanki Dünya tamamiyle ona tahyiz (ve tahsıys) edilmiş, onun

olmuş gibidir.» Hadîsi de ona yakındır. Bir de Resulullah zamanında bir genç müsliman olmuştu, Resulullah ona « اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ » Sûresini öğretmişti, sonra da ona bir kadın tezvic etmişti, kadının yanına girip de büyük bir cihaz ve çok bir ni'met görünce ben bunları istemem diyerek çıktı gitti, aleyhissalâtü vesselâm sebebini suâl edince: sen bana « ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ » diye öğretmedin mi? Ben onlardan cevab vermeğe güc yetiremem dedi, diye rivayet olunmuştur. Ve Enesten merviydir ki: bu âyet nâzil olduğu zaman bir muhtac kalkmış, benim üzerimde ni'metten bir şey var mı? demişti, Resulullah: « ظِلٌّ، نَعْلَيْن، مَاءٌ بَارِدٌ » buyurdu. Bu hususta rivayet olunan haberlerin en şayıı: Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî, ibni Mace ve daha diğerlerinin Ebu Hureyreden rivayet ettikleri şu hadîstir: bir gün Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem çıkmıştı, Ebu Bekir, Ömer radıyallahü anhümaya rast

geldi, bu saatte sizi evlerinizden çıkaran nedir? Buyurdu, açlık ya Resulallah! dediler, nefsim yedi kudretinde olan zati a'lâya kasem ederim ki beni de sizi çıkaran çıkardı, öyle ise kalkın buyurdu, maıyyetinde kalktılar, Ensardan bir zatın evine gittiler, vardılar ki o, evinde yok, zevcesi; buyurun merhaba, dedi, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem: fülân nerede? Buyurdu, bize iyi su almağa gitti dedi, derken Ensarî geldi, Peygamberi ve iki musahibini görünce « اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ » bu gün benden daha kerîm misafirli kimse yok dedi, hemen gitti bir (عذق) hurma dalı getirdi, büsrü de temri de vardı, bundan buyuradurun dedi ve kendisi bıçağı aldı, Resulâllah sakın sağılır kesme buyurdu, o hemen onlar için bir koyun kesti, o koyundan ve o hurmadan yediler ve su içtiler, vaktâki doydular ve kandılar, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Ebu Bekir ile Ömere buyurdu ki: nefsim yedi kudretinde olan Allaha kasem ederim ki Kıyamet günü bu naîmden sorulacaksınız اهـ. İbni Hıbbanın ve İbni Merdûyenin İbni Abbastan rivayetlerinde

Sh:»6063

de: Nebî sallâllahü aleyhi vesellem ve sahibeyni Ebu Eyyubi Ensarî Hazretlerinin menziline gittiler, zevcesi «merhaba Nebiyyallah sallâllahü aleyhi vesellem ve men meah» dedi, derken Ebu Eyyub geldi bir ızk

kesti, Hazreti Peygamber bunu bizim için neye kestin meyvesinden toplasandı ya! buyurdu, ya Resulallah hem temrinden hem büsründen, hem rutabından tenâvül buyurmanızı arzu ettim dedi, sonra bir uğlak kesti yarısını kebab etti, yarısını pişirdi, huzuri nebevîye getirip koyduğu zaman oğlaktan biraz aldı onu bir yufkaya (reğife) koydu da ya Eba Eyyub! Bunu Fatımaya yetiştir, zîra günlerden beri o böylesini tatmadı buyurdu, Ebu Eyyub da onu Fatıma radıyallahü anhaya yetiştirdi, vaktâki yediler ve doydular, nebiy sallâllahü aleyhi vesellem ekmek, et, temr, büsr, rutab, buyurdu ve mübarek gözleri yaşardı, nefsim yedi kudretinde olan zati a'lâya kasem ederim ki işte bu, sorulacağınız naîmdir, Allah tealâ « ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ » buyurdu, bu işte o Kıyamet günü suâl olunacağınız naîmdir, dedi, Bu, Eshabına ağır geldi, bunun üzerine aleyhissalâtü vesselâm buyurdu ki: böylesine isabet edip de el sürdüğünüz vakıt « بِسْمِ اللّٰهِ » deyin, doyduğunuz vakıt da « اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَشْبَعَنَا وَ اَنْعَمَ عَلَيْنَا وَ اَفْضَلَ = hamd olsun Allaha ki bizi doyurdu ve in'am buyurdu, fadliyle ihsan buyurdu» deyiniz, çünkü bu ona kefaftır اهـ. Daha bunlar gibi hadîslerden dolayı bu suâlin mü'min ve kâfire amm olduğuna kail olmuşlarsa da bu son hadîs Keşşafın da ıhtar eylediği vechile şükr edenlerin bu suâlden âzâde olacaklarına delâlet etmektedir. Fakat İmamı Râzî Tefsîri kebirinde demiştir ki: el'hak suâl ni'metlerin, gerek lâbüdd olanlar ve gerek olmıyanlar, hepsinden mü'mine ve kâfire âmm olmaktır. Zira Allah tealânın bahş ettiği şeylerin hepsi onu ma'sıyyetine

değil tâatına sarf olunmak vâcibdir. O halde suâl de hepsinden vâkı' olur. Bunu rivayet olunan şu hadîsi Nebevî de te'kid eyler: «Kıyamet günü, dört şeyden suâl olunmadıkça

Sh:»6064

kulun ayakları kımıldamaz: Ömründen onu nede ifnâ etti? Gençliğinden: onu nede çürüttü? Malından: onu nereden kazandı ve neye sarf etti? Ilminden: onunla ne yaptı?» Zirâ aleyhissalâtü vesselâmın bu zikrettiklerinde her ni'met dahil olur. Bununla beraber Râzî şunuda ıhtar eylemiştir: Lâkin kâfire olan suâl, tevbih suâlidir, çünkü o, şükrü terk etmiştir. Mü'mine olan suâl, teşrif suâlidir, çünkü şükür ve itaat etmiştir اهـ. Bunun hasılı burada mes'uliyyetin ma'nası her ni'metin sui isti'maline: mahalline sarf olunup olunmadığına göre sevab veya ıkab terettüb etmesi ma'nâsına mükellefiyyetin hukmü olan mes'uliyyet demek olur. Bu mes'uliyyet ise gerek kâfir, gerek mü'min her mükellef için şübhesizdir. Vazîfesini iyfa etmeyip ni'meti sui isti'mal eden ıkab için taltif için mes'uldür, hiç biri ihmal edilecek değildir. Ve şübhe yok ki ni'met ne kadar çok olursa vazîfesi de o nisbette çok ve zor, mes'uliyyeti de o nisbette büyük ve ağır olur. Onun için burada tekâsürün ilhâsi mevzuı bahs olmuştur. Onun için Resulullah ve Eshabı maışetlerinde ümmetin en fakırleriyle hemhal olarak tekasürden son derecede ıhtiraz buyurmuşlardır. Yukarılarda da

ma'lum olduğu üzere Hazreti Peygamber ve Hazreti Ebi Bekir fakrı ıztırarî ile fakır değillerdi, zikr olunan o açlık halleri bütün ellerindekini Allah için ümmetin ıhtiyacatına sarf etmekten mahzuz oldukları fakri ıhtiyarî ile kerem ve sabır halleri idi, Sûrei İsradaki « وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا » âyeti de bu gibi sebeblerle ıktisadı tavsıye ederek nâzil olmuştu. Şu halde mükellefiyyetin bir lâzımı demek olan mes'uliyyet yalnız kâfirlere mahsus olamaz, elbette mü'minlere dahi amm-u şamildir. Bununla beraber Râzînin pek mutlak olan ta'miminde de bir kaç noktadan işkâl vardır.

EVVELÂ; « فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ » mucebince zaruret hallerinde اثم, merfu' olduğundan dolayı zaruret mıkdarında

Sh:»6065

mes'uliyyet, mürtefi' demektir. O halde ıztırar derecesi suâl ve hisabtan istisnâ veya tahsıys edilmek ıktiza eder. Netekim Zevâidi zühdde Abdullah ibni İmam Ahmedin ve Deylemînin Hasenden tahric eyledikleri şu

hadîs de buna delâlet eyler: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurduki: demiş: «

ثَلٰثٌ لَا يُحَاسَبُ بِهِنَّ الْعَبْدُ ظِلٌّ خُصٍّ يَسْتَظِلُّ بِهِ وَ كَسْرَةٌ يَشُدُّ بِهَا صَلْبَهُ وَ ثَوْبٌ يُوَارِى عَوْرَتَهُ » üç şey, kul onlarla muhasebe edilmez:

gölgeleneceği bir hus (bir çatı) gölgesi ve belini sağaltacağı bir ekmek kırığı ve avretini örteceği bir sevb

اهـ. Bu suretle Râzînin ni'meti ıtlâkı üzere «mâlâbüdde minhü» den ta'mîmi cayi nazardır.

SANİYEN, asıl korkulacak mes'ele tevbîh ve ıkab suâlidir, bunu ise Râzî kâfirlere hasr etmiş olmakla ta'mîm etmiş değil, hıtab, kâfirleredir diyenlere iştirâk etmiş oluyor.

SALİSEN, tevbihın sebebini iyzah ederken şükrü terk ve teşrifin sebebini şükür ve tâat ile ta'lil ediyor, halbuki şükür ve tâat eden mü'mini kâmildir. Fâsık mü'min olmakla beraber tâatsizlik etmiş, lehv-ü tekâsüre kapılmıştır. O halde tevbîh suâli de yalnız kafirlere mahsus olmayıp fâsıklere, asîlere de şamil olmak lâzım gelir. Mükellefiyyetin lâzımı olan mes'uliyyet de bunu iycab eder. Şu halde mes'eleyi Keşşafın iyzah ve Beyzavînin telhıs ettiği vechile bu âyette suâli tevbîh ve mücazat suâline, hıtabı gerek kâfir gerek mü'min tekâsür kendilerini ilhâ edenlere, ta'mîmi de lâmı ahd ile ilhâ eden naîme tahsıys ederek anlamak en doğru tefsîrdir. Netekim bundan sonraki Asır Sûresindeki «

اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ الخ » istisnasiyle bu ma'nâ

temamen beyan ve tavzıh olunmuştur.